

Summary

Andrusyak V. G. Human rights function of the public prosecution as an institute of the modern Ukrainian state. – Article.

The article investigates the nature and the content of human rights function which is directed to the protection of the rights and freedoms of individuals and citizens, which is a priority for the functioning of the public prosecution of Ukraine as an institute of the modern Ukrainian state.

Key words: modern state, institute of public prosecution, state functions, human rights function of the public prosecution, human rights and freedoms.

УДК 342.56

О. І. Махніцький

СУДОВА ВЛАДА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ

У сучасних умовах конституційних перетворень в Україні судова влада як складний та багатогранний соціально-правовий феномен потребує комплексного підходу до її вивчення, адже розвиток сильної й розгалуженої системи органів судової влади є обов'язковою умовою формування й розвитку правової держави.

Конституційна модернізація судової влади в Україні, яка сьогодні відбувається, має ґрунтуватись на розумінні її сутності, змісту та ролі в процесі розвитку правової та демократичної державності.

Судова влада завжди привертала увагу вчених та політиків, адже вона відноситься до тих соціально-правових феноменів, інтерес до яких не тільки не згасає із часом, а навпаки, підвищується, особливо в складних умовах політико-правових реформ та конституційних модернізацій.

Так, цю проблему всебічно досліджували відомі філософи, правознавці, політологи та соціологи різних історичних епох: Арістотель, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіль, Е. Дюркгейм, І. Гьєн, В. Соловйов, М. Вебер, Ф. Хайек, М. Байтін, К. Гаджієв та інші.

Поняття судової влади, її структуру та місце в системі державної влади розглядали в працях такі сучасні українські й російські учені, як В. Авер'янов, В. Бабкін, А. Безнасюк, В. Бринцев, Г. Єрмошин, В. Єршов, А. Коваленко, М. Козюбра, А. Колодій, І. Кресіна, Л. Кривенко, М. Малишко, Г. Мурашин, М. Панов, О. Петришин, І. Петрухін, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Сердюк, В. Сіренко, О. Скрипнюк, В. Смородинський, В. Тацій, В. Тихий, Ю. Тодика, В. Цветков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Чепурнова та інші.

Утім, незважаючи на істотний у кількісному вимірі доробок, є підстави констатувати: у конституційно-правовій доктрині відсутня єдина, злагоджена позиція щодо визначення сутності, змісту та відповідного уніфікованого поняття судової влади.

Системний аналіз наукових підходів та доктрин щодо дефініціювання судової влади надає можливість виокремити низку напрямів сутнісно-змістовної характеристики судової влади.

Так, розповсюдженням є підхід, відповідно до якого судова влада ототожнюється із системою органів, які її опосередковують (судовою системою). Зокрема, Н. Власенко та А. Власенко сукупність судів, організованих на демократичних принципах

пах з урахуванням національно-державного та адміністративно-територіального устрою держави, називають судовою системою [1, с. 41]. Г. Мурашин називає судову владу системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти [2, с. 68]. На думку російських дослідників Ю. Дмитрієва та Г. Черемних, судова влада є публічно-правовим утворенням, що являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, які спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [3, с. 48].

Варто відзначити, що такий же підхід до визначення судової влади знайшов втілення й у першому документі, що містив її визначення, а саме в Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р.: «Судова влада – система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для поновлення порушеного права й справедливості» [4].

Проте, як справедливо зазначають К. Гуценко та М. Ковалев, «...є помилковим зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження, функція, але не її виконавець» [5, с. 44]. Більше того, суд чи суддя є лише органом, що її опосередковує, виражає судову владу, первинним джерелом якої є народ.

Отже, суб'єктний підхід до визначення судової влади охоплює лише «зовнішню», формальну ознаку її суб'єктів – судову систему, не враховуючи особливостей її функціонування.

Судова влада за своєю суттю в демократичній правовій державі належить до системи народовладдя. Вона забезпечує реалізацію найважливіших конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав спільнот й народу в цілому. Демократичні основи організації та функціонування судової влади (наявність народних засідателів і присяжних, незалежність суддів, змагальність сторін тощо) надають можливість розглядати її як «особливий канал реалізації влади народу» [6, с. 344]. Так, Конституція України поряд із закріпленням ознаки державності для судової влади своїми нормами водночас більш детально впроваджує й принцип первинності народовладдя в реалізації судової влади. Так, у ст. 124 Конституції України проголошується правило обов'язковості судових рішень до виконання на всій території України (що забезпечується силою примусу державної влади України) і водночас встановлюється принцип ухвалення судових рішень судами іменем України.

У сучасній літературі виокремлюється й інший підхід щодо визначення судової влади. Зокрема, її зміст виражається через специфіку владних повноважень судових органів чи форму судової діяльності. Наприклад, В. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення й реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя [7, с. 25–36].

Прагнучи більш чітко виразити сутність судової влади, В.А. Лазарева пише: «Виходячи із сучасних уявлень про правосуддя як про вирішення соціально-по-

літичних конфліктів у суспільстві та про суд як орган, що здійснює в специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу, судову владу можна визначити і як виключне повноваження суду з вирішення соціальних конфліктів правового характеру» [8, с. 27].

Вважаємо, такий «функціональний» підхід щодо визначення судової влади є спірним, адже в цьому випадку відбувається ототожнення судової влади з правосуддям.

Варто зазначити, що явище судової влади не варто ототожнювати з правосуддям. Воно є ширшим за змістом і більш загальним за природою. Крім цього, вірним вважаємо твердження В. Шевцова, згідно з яким правосуддя є не синонімом судової влади, а її виключною компетенцією [9, с. 186].

Дійсно, здійснення правосуддя займає центральне місце у функціонуванні судової влади та являє собою правозастосовну діяльність суду з розгляду й вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ із метою охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [10, с. 697].

Поряд із цим слід звернути увагу також на те, що судова влада наділена ще й конституційними можливостями здійснювати активний вплив на рішення та дії законодавчої та виконавчої влади, «врівноважувати» їх [11, с. 29; 12, с. 23].

Здається, правосуддя необхідно визнавати однією з кількох функцій судової влади. Зокрема, поряд із правосуддям під час визначення судової влади необхідно враховувати ще й таку її важливу функцію, як контрольна – здійснення конституційного та іншого судового контролю за актами, рішеннями та діями органів законодавчої й виконавчої влади та їхніх посадових осіб. Саме в цьому вигляді судової діяльності відображується місце судової влади в системі розподілу влад та специфіка їхньої взаємодії.

Проте в розділі VIII «Правосуддя» Конституції України вербальна конструкція «судова влада» не застосовується взагалі, незважаючи на те, що в ст. 6 Конституції України як самостійна гілка державної влади виділяється судова влада. Крім того, у чинному законодавстві України цей термін використовується. Так, у Преамбулі та ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус судів» йдеться про «засади організації судової влади». Безумовно, Конституція України повинна чітко визначити суд самостійною й незалежною державною владою, що у свою чергу допускає й чітке визначення його конституційного статусу, тим паче функціональна характеристика суду дає можливість обґрунтувати його позицію як самостійної гілки державної влади.

Правосуддя та судова влада – це пов'язані, проте не тотожні поняття. Правосуддя – це діяльність судових органів (виключно судів), що здійснюють судову владу. Судова влада у свою чергу, відповідно до теорії й практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади, яка створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів, контролю за конституційністю законів, захисту прав та свобод людини й громадянина тощо.

Судова влада в Україні реалізується шляхом правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного су-

дочинства. У свою чергу правосуддя є однією з форм реалізації судової влади поряд із такими формами, як конституційний контроль, формування суддівського корпусу та органів суддівського самоврядування, тлумачення (та роз'яснення) законодавства, організаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення судів (узагальнення судової практики, аналіз судової статистики тощо).

Вірним є висновок, що судова влада, яка інституціонально представлена системою судових органів, реалізує функцію правосуддя (судочинства), а також низку допоміжних функцій, що створюють умови належного кадрового, матеріально-технічного, інформаційного-аналітичного та іншого забезпечення судової діяльності [13, с. 24].

Усі функціональні напрями судової діяльності, тобто форми реалізації судової влади, можна узагальнити такою юридичною категорією, як «судочинство». Зокрема, це поняття вживається в тексті Конституції України: «судочинство здійснюється конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції» (ст. 124).

Поширеним у сучасній конституційно-правовій науці є підхід визначення сутності та змісту судової влади в контексті теорії та практики поділу державної влади на три самостійні гілки: законодавчу, виконавчу та судову (ч. 1 ст. 6 Конституції України). На сьогодні принцип розподілу влади закладений в основу державного механізму більшості країн світу.

У цьому випадку судова влада визначається через категорію «гілки державної влади», тобто насамперед підкреслюється місце судової влади в системі розподілу влад, поряд із чим вказуються особливості, що спонукають її виділяти з-поміж інших видів державної влади. Наприклад, Ю. Грошевий та І. Марочкін тлумачать судову владу як специфічну гілку державної влади, що здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами – і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю [14, с. 6]. І. Петрухін визначає судову владу як самостійну й незалежну гілку державної влади, створену для вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою й громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів і станів [13, с. 81]. Для В. Чіркїна судова влада є різновидом державної влади, що взаємодіє поряд із законодавчою та виконавчою владою й реалізується засобами діяльності такого спеціалізованого державного механізму, як суди [15, с. 42].

Як різновид державної влади, яка є системою державних органів, що покликані здійснювати правосуддя в Україні, розглядає судову владу Н. Ювікова [16, с. 29].

Більш широко за сутністю та змістом, утім теж у контексті поділу влади, розглядає судову владу В. Стафанюк, визначаючи, що судова влада – це той новий політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення побудувати на українській землі правову державу, засновану на доктрині поділу влади. Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має особливу перевагу перед іншими гілками влади. Полягає ця перевага в тому, що не існує такої діяльності держави в особі їхніх органів, яка не підлягала б судовому контролю [17, с. 15].

Судова влада, згідно з теорією поділу державної влади, – самостійна й незалежна сфера публічної влади, яка виконує функцію правосуддя, що й визначає її роль та місце в системі публічної влади.

У контексті сказаного сучасні дослідники зазначають, що судовій владі доводиться постійно перебувати у сфері соціально-економічних, політичних конфліктів та балансувати на межі найбільшої гостроти правовідносин. Таким чином, знаходячись стороннім, незалежним та об'єктивним спостерігачем та арбітром на стику різноманітних відносин державно-правового буття, маючи владно-імперативний вплив на них, судова влада сама повинна діяти в межах, вихід за які унеможливило виконання її основних функцій – правосуддя, охорони прав та свобод людини тощо.

Безумовно, судова влада є самостійною гілкою державної влади, яка має всі основні загальні риси, що притаманні владі. Водночас судовій владі властиві специфічні ознаки, що відрізняють її від інших гілок державної влади. Насамперед її специфіка визначається в особливій процедурі, процесуальній формі здійснення її повноважень. Крім того, судова влада відрізняється особливим статусом та режимом діяльності її посадових осіб – суддів, які здійснюють цю владу. Специфічною ознакою судової влади є й особлива система контролю за її діяльністю. Такий контроль може бути тільки правовим контролем за законністю судових рішень та дотриманням судами процедури їх прийняття. Це виключає будь-яку можливість втручання у відправлення правосуддя з боку інших гілок державної влади.

Теорія поділу влади передбачає створення такого організаційно-правового механізму, як «стримувань та противаг», який би дозволяв контролювати державну владу та водночас обмежував її, передусім для того, щоб всі її органи здійснювали свої повноваження виключно на підставі й відповідно до Конституції України й законодавства, не намагаючись узурпувати владні повноваження один одного. Система стримувань та противаг допускає наявність компетенційних можливостей взаємного впливу цих органів. Так, на думку В. Шаповала, «...стримування й противаги – це конституційно визначені компетенційні взаємозв'язки між державними органами (насамперед між вищими органами держави) у контексті принципу розподілу влади» [18, с. 114].

У цьому аспекті судова влада – це найбільш раціональна й ефективна форма контролю державної влади. Як соціальний феномен судова влада являє собою гілку державної влади, діяльність якої спрямована на захист і суспільства, і держави, їхніх інтересів, прав, свобод, конституційного ладу на основі верховенства закону й прийнятих процесуальних форм. Особливе значення щодо здійснення конституційного контролю має Конституційний Суд України.

Таким чином, Конституція України, не зводячи судову владу до судової системи, наділяє її функціями врівноваження, збалансування законодавчої та виконавчої гілок влади, контролю над ними з метою недопущення порушення конституційних положень, перевищення своїх та привласнення повноважень інших гілок влади.

Основною метою принципу поділу державної влади в концепції сучасного конституціоналізму є її обмеження (самообмеження) на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини через попередження й обмеження можливості

прагнення тих або інших сил до безмежної, свавільної влади. Невипадково у світовій конституційно-правовій практиці поділ влади сприймається як одна з ознак правової держави.

Враховуючи, що метою конституційних перетворень в Україні є формування та розвиток сучасного українського конституціоналізму, особливого значення набуває визначення сутності та змісту судової влади в контексті формування та розвитку громадянського суспільства та розгляд судової влади як соціального феномену. Так, на думку сучасних вчених, суттєвими причинами трансформації судової влади з політико-правового в соціальний інститут є різке зростання суспільної потреби в допомозі суддівству, активність громадян у відстоюванні своїх прав і регулювання конфліктів за допомогою суду. Іншими словами, становлення судової влади як соціального інституту пов'язане з розвитком демократичних принципів суспільного життя, правосвідомістю громадян та їхньою правовою культурою. Соціальний інститут судової влади включає в себе професіоналізовану групу юристів, інтегруючим організаційним чинником є їхня діяльність, а соціальна роль визначається цілями діяльності. Системоутворюючим ядром соціального інституту судової влади є цінності права [19]. У цьому сенсі важливою є «якість» суб'єктного складу судової влади, яка визначається професійністю суддівського корпусу, формування якого набуває вирішального значення щодо ефективної діяльності судової влади.

З огляду на викладене слід зробити висновок, що судова влада в демократичній правовій державі за своєю суттю є проявом влади народу та включається в систему народовладдя як самостійна гілка державної влади, яка забезпечує вирішення конфліктів, що виникають у суспільстві на основі права. Основне призначення судової влади – це охорона людини від будь-якого свавілля, причому як із боку інших членів суспільства, так і від неправових дій держави, її органів та посадових осіб. Без здійснення такої діяльності держава не може вважатися правовою. Наявність ефективної судової влади є однією з найважливіших ознак демократичної, правової держави та водночас однією з передумов формування та розвитку сучасного українського конституціоналізму.

Література

1. Власенко Н.А. Судебная власть и судебная деятельность в Российской Федерации : [краткий курс лекций] / Н.А. Власенко, А.Н. Власенко. – М. : Российская академия правосудия, 2005. – 48 с.
2. Мурашин Г.О. До питання реформування судової влади / Г.О. Мурашин // Правова держава. – К., 1997. – Вип. 7. – С. 68–75.
3. Дмитриев Ю.А. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека / Ю.А. Дмитриев, Г.Г. Черемних // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 48–53.
4. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
5. Гуценко К.Ф. Правоохранительные органы / К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалев. – М. : БЕКД. – 1995. – 320 с.
6. Конституционное право : [учебник] / отв. ред. А.Е. Козлов. – М. : БЕК, 1996. – 464 с.
7. Бринцев В.Д. Судебная власть. Правосудие: пути реформирования в Украине / В.Д. Бринцев. – Х. : Ксилон, 1998. – 186 с.
8. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В.А. Лазарев. – Самара : Самарский государственный университет, 1999. – 136 с.
9. Шевцов В.С. Право и судебная власть в Российской Федерации / В.С. Шевцов. – М. : Профобразование, 2003. – 344 с.

10. Маляренко В.Т. Правосуддя // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – 992 с.
11. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации / В.М. Савицкий. – М. : БЕК, 1996. – 320 с.
12. Стефанюк В.С. Судова система України та судова реформа / В.С. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
13. Абова Т.Е. Судебная власть / [Т.Е. Абова, Е.Б. Абросимова, М.В. Бобровский и др.] ; под ред. И.Л. Петрухина. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с.
14. Грошевий Ю.М. Органи судової влади в Україні / Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін. – К. : ІнЮре, 1997. – 20 с.
15. Чиркин В.Е. Основы государственной власти / В.Е. Чиркин. – М. : Юриста, 1996. – 112 с.
16. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України / Н.С. Юзікова. – 4-е вид, перероб. і доп. – К. : Істина, 2006. – 320 с.
17. Стефанюк В.С. Судова влада як основна юридична категорія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В.С. Стефанюк // Право України. – 2001. – № 1. – С. 15–18.
18. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм / В.М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
19. Туркіна І.Є. Судова влада як соціальний феномен / І.Є. Туркіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/5/04.pdf>.

Анотація

Махницький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. – Стаття.

У статті розкривається сутність, зміст та поняття судової влади. Аналізується її місце в системі поділу державної влади на три самостійні гілки, а також її роль у механізмі стримувань та противаг. На основі системного аналізу наукових підходів щодо визначення судової влади робиться висновок, що судова влада в демократичній правовій державі за своєю суттю є проявом влади народу та включається в систему народовладдя як самостійна гілка державної влади, яка забезпечує вирішення конфліктів, що виникають у суспільстві на основі права. Констатується, що основне призначення судової влади – це охорона людини від будь-якого свавілля, причому як із боку інших членів суспільства, так і від неправових дій держави, її органів та посадових осіб.

Ключові слова: судова влада, народовладдя, державна влада, система стримувань та противаг, судова система, правосуддя, органи судової влади, судді.

Аннотация

Махницкий О. И. Судебная власть: сущность, содержание и понятие. – Статья.

В статье раскрывается сущность, содержание и понятие судебной власти. Анализируется ее место в системе разделения государственной власти на три самостоятельные ветви, а также ее роль в механизме сдержек и противовесов. На основе системного анализа научных подходов к определению судебной власти делается вывод, что судебная власть в демократическом правовом государстве по своей сути является проявлением власти народа и включается в систему народовластия как самостоятельная ветвь государственной власти, которая обеспечивает разрешение конфликтов, возникающих в обществе на основе права. Констатируется, что основное назначение судебной власти – это охрана человека от любого произвола, причем как со стороны других членов общества, так и от неправовых действий государства, его органов и должностных лиц.

Ключевые слова: судебная власть, народовластие, государственная власть, система сдержек и противовесов, судебная система, правосудие, органы судебной власти, судьи.

Summary

Makhnitsky O. I. Judiciary: the nature, content and concept. – Article.

The article investigates the essence, content and notion of judicial power, its place in the system of branches of government and the role in the mechanism of checks and balances. On the basis of systematic analysis of approaches to defining judicial power the author arrives at the conclusion that under the rule of law judicial power is the manifestation of the power of the people built into the system of this power as a separate branch of government to ensure dispute resolution according to the law. The author emphasizes that the main purpose of judicial power is to protect an individual from arbitrariness on the part of other individuals and on the part of unlawful actions of the government bodies and officials.

Key words: judicial power, power of people, state power, system of checks and balances, judicial system, justice, bodies of judicial power, judges.